

PASIONES, ACTAS DEL DOLORE
EN EL LIBRO DE BUCASÍOR
LUDWIG M. HANSEN
DE LA
ASOCIACIÓN HISPÁNICA DE
LITERATURA MEDIEVAL

43

SANTANDER

22-26 de septiembre de 1999

PALACIO DE LA MAGDALENA

Universidad Internacional

Menéndez Pelayo

Al cuidado de

MARGARITA FREIXAS Y SILVIA IRISO

con la colaboración de Laura Fernández

CONSEJERÍA DE CULTURA

DEL GOBIERNO DE CANTABRIA

AÑO JUBILAR LEBANIEGO

ASOCIACIÓN HISPÁNICA DE LITERATURA MEDIEVAL

SANTANDER

•MM•

ACTAS DEL
VIII CONGRESO INTERNACIONAL
DE LA
ASOCIACIÓN HISPÁNICA DE
LITERATURA MEDIEVAL

SANTANDER
22-26 de septiembre de 1999
PALACIO DE LA MAGDALENA
Universidad Internacional
Mención Pérez

Al cuidado de
MARGARITA FREIXAS Y SILVIA IRISO
con la colaboración de Laura Fernández

© Asociación Hispánica de Literatura Medieval

Depósito legal: SA-734/2000

Carolina Valcárcel

Tratamiento de textos

Gráficas Delfos 2000, S.L.

Carretera de Cornellà, 140

08950 Esplugues de Llobregat

Impresión

·MM·

PROLEGÒMENS PER A UNA EDICIÓ CRÍTICA
DE LA TRADUCCIÓ CATALANA
DE LA «HISTORIA DESTRUCTIONIS TROIAE»
DE GUIDO DELLE COLONNE¹

JOAN M. PERUJO MELGAR

Universitat d'Alacant

LA MARE de totes les batalles, la guerra que enfrontà grecs i troians fins a la destrucció total de la mítica ciutat de Troia, fou coneguda en terres catalanes gràcies, sobretot, a una traducció de la *Historia destructionis Troiae* (1287) de Guido delle Colonne, el jutge de la ciutat siciliana de Messina que havia divulgat per tot Europa la llegenda troiana, ajudat en bona mesura pel caràcter de koiné que tenia aleshores el llatí,² fins al punt que arribà a superar l'èxit de la seua font més directa, el *Roman de Troie* (1155-1165) del clergue normand Benoît de Sainte-Maure.

La traducció catalana sorgeix en el context d'efervescència cultural creat al voltant de la Cancelleria reial de Pere el Cerimoniós³ i és obra, concretament, del protonotari reial Jaume Conesa. Probablement, el «noble hom e de gran compte» a pregàries del qual diu Conesa –en la nota preliminar que precedeix l'obra– haver arromançat el text llatí devia ser algun personatge pròxim a la cort, per tal com la notícia que Conesa havia enllestit la traducció arribà pràcticament de seguida a l'infant Joan, que en una carta datada a València el 12 de juliol de 1374⁴ demanava al mateix Conesa que li'n fes arribar un exemplar i, un mes després (el 9 d'agost), contestava una carta del protonotari en la qual li agraià que, per agilitar el procés de còpia, hagués distribuït la seua traducció «per quaerns

¹ Aquest treball s'insereix en el marc del projecte d'investigació PB97-0110 de la Direcció General d'Ensenyament Superior i Investigació Científica del MEC.

² Vegeu M.A. Marcos Casquero, «El tema troiano en la Edad Media. Guido delle Colonne ;traductor de Benoit de Sainte-Maure?», *Estudios Humanísticos*, XV (1993), p. 89.

³ Vegeu A. Rubió i Lluch, «La cultura catalana en el regnat de Pere III», *Estudis Universitaris Catalans*, VIII (1914), pp. 219-247, i L. Badia, «Traduccions al català dels segles XIV-XV i innovació cultural i literària», en *Llengua i literatura: de l'Edat Mitjana al Renaixement*, ed. A. Rossich i M.A. Vilallonga, *Estudi General*, XI (1991), pp. 31-50.

⁴ A. Rubió i Lluch, *Documents per l'història de la cultura catalana mig-aval*, IEC, Barcelona, 1908-1921, p. 256.

entre diversos escriptors»⁵ amb la finalitat que l'infant pogués disposar de l'obra al més aviat possible. Sens dubte, aquesta celeritat a l'hora de donar a conèixer la traducció degué contribuir a difondre ràpidament entre els lectors catalans les *Històries troianes* (o *Lo troyà*). Al mateix temps, el procés de còpia dels trenta-cinc llibres que integren l'obra («per quaerns entre diversos escriptors») deu haver ajudat a engrandir l'ingent aparat de variants que presenten els testimonis conservats.

De la gran difusió que tingué la traducció de Conesa, en pot donar bona mostra l'estudi recopilatori elaborat per Stefano M. Cingolani⁶ i, sobretot, la reutilització, lingüística i argumental, de què va ser objecte el text per part d'autors posteriors, especialment important en el *Tirant*,⁷ en el *Curial*⁸ o en Joan Roís de Corella.⁹ No debades, S.M. Cingolani considera les *Històries troianes* l'èxit més gran de la narrativa en la Catalunya medieval i aporta una llista de més de trenta referències a *Lo troyà* en inventaris i altres documents que proven una difusió de l'obra «en tots els nivells culturals i socials».¹⁰

La importància del text de Conesa, des del punt de vista de la història literària, de la història de la traducció i, evidentment, com a peça fonamental en la història de la llengua, justifica plenament la necessitat d'una edició crítica. Actualment només disposem de l'edició —elogiable per molts motius— que en va fer a principis de segle —a hores d'ara, per tant, fora de l'abast del públic majoritari— l'erudit Ramon Miquel i Planas, aprofitant els diversos testimonis conservats en major o menor mesura i amb més o menys encert, com veurem a continuació.¹¹ En aquest

⁵ A. Rubió i Lluch, *Documents*, p. 258.

⁶ S.M. Cingolani, «Nós en leyr tales libros trobemos plazer e recreation». L'estudi sobre la difusió de la literatura d'entreteniment a Catalunya els segles XIV i XV», *Llengua & Literatura*, IV (1990-1991), pp. 39-127 (esp. pp. 99-105).

⁷ Vegeu C.J. Wittlin, «La influència lingüística de la traducció catalana de les *Històries troianes* sobre el *Tirant lo Blanc*», *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana* (1986), VIII/7, ed. A. Ferrando, PAM-IFV, València, 1989, pp. 751-757; J. Pujol, «De Guido delle Colonne a l'Ovidi epistolar: sobre el rendiment narratiu i retòric d'unes fonts del *Tirant lo Blanch*», en *Lo gentil estil fa pus clara la sentència. De literatura i cultura a la València medieval*, ed. T. Martínez, *Anuari de l'Agrupació Borriana de Cultura*, VIII (1997), pp. 133-174; J.M. Perujo Melgar, «De Troia a Constantinoble: Aquil·les i Tirant en l'amor i en la guerra», *Caplletra. Revista Internacional de Filologia*, XXIII (1997), pp. 41-56, i J.M. Perujo Melgar, «L'obra de Guido delle Colonne reutilitzada en el *Tirant lo Blanch*», en *La Sardegna e la presenza catalana nel Mediterraneo. Atti del VI Congresso (III internazionale) dell'Associazione Italiana di Studi Catalani* (Cagliari, 11-15 ottobre 1995), I, ed. P. Maninchedda, Cooperativa Universitaria Editrice Cagliaritano, Càller, pp. 462-472; J. Guia-M. Conca, «Manlleus fraseològics i altres intertextualitzacions de les *Històries troianes* al *Tirant lo Blanc*», *La Sardegna e la presenza catalana nel Mediterraneo*, ed. P. Maninchedda, pp. 182-200.

⁸ L. Badia, «La segona visió mitològica de Curial: notes per a una interpretació de l'anònim català del segle XV *Curial e Güelfa*», *Miscel·lània Antoni M. Badia i Margarit*, VI, Publicacions de l'Abadia de Montserrat (*Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, XIV), Barcelona, 1987, pp. 265-292; M. Pièra, «"Aquells qui ho voldran saber, lligen mestre Guido de Columpnis": una lectura de *Curial e Güelfa*», *Catalan Review*, IX:1 (1995), pp. 113-124.

⁹ J.Ll. Martos Sánchez, *Les proses mitològiques de Joan Roís de Corella: estudi i edició*, Universitat d'Alacant, Alacant, tesi doctoral inèdita, 1999, pp. 55-95 i 294-357.

¹⁰ S.M. Cingolani, «Nós en leyr», pp. 99 i 105. L. Badia, «Traduccions», p. 38, en una línia semblant, parla del «best seller de les versions medievals al català de materials suposadament clàssics».

¹¹ R. Miquel i Planas, ed., *Les històries troianes de Guiu de Columpnis traduïdes al català en el XIV^è segle per en Jacme Conesa i ara per primera volta publicades*, Casa Miquel-Rius («Biblioteca Catalana»), Barcelona, 1916.

treball mirarem d'aportar algunes consideracions que puguin servir de referència per a l'establiment d'una edició crítica—objecte de la nostra tesi doctoral en curs— que permeti posar a disposició dels lectors actuals aquest clàssic de la literatura catalana medieval.

1. ELS TESTIMONIS

La traducció de Jaume Conesa se'n ha conservat en set còdexs diferents: els manuscrits 1.523 i 10.215 de la Biblioteca Nacional de Madrid, els manuscrits 227 i 275 de la Biblioteca de Catalunya (Barcelona), el còdex 12 de l'Arxiu Capitular de Barcelona, el manuscrit 869 de la Biblioteca Universitària de València i un altre manuscrit conservat a la Biblioteca Bartomeu March de Palma de Mallorca. A finals del segle passat encara hi havia un altre còdex a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, avui desaparegut, del qual només conservem la transcripció de les rúbriques i d'algun fragment del pròleg feta a principis de segle per Bernardo Sanvisenti a partir d'una nota autògrafa de l'arxiver Manuel de Bofarull.¹² A més a més, fa uns anys van ser descoberts dos fulls solts, conservats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, amb alguns fragments dels llibres XXXI i XXXII. Val la pena referir-nos amb més detall als diversos testimonis.

1.1. Còdex 1.523 (antic F-112) de la Biblioteca Nacional de Madrid (Ms. A)

Manuscrit en paper, amb 136 folis (285 x 210 mm), més dos fulls de guarda al principi (II + III-CXL). Escrit en lletra del segle XIV a dues columnes. Conté títols, caplletres i petits ornaments en tinta vermella. Foliació romana antiga, que comença en el fol. IIII i arriba fins al CXL, últim foli del manuscrit. Manquen els tres primers folis i el XXX; la manca d'aquest últim s'ha intentat dissimular corregint amb el rascador la foliació des del fol. XXXI (ara XXX) fins al LIII (ara LII); a partir del fol. LIIII continua la foliació sense esmenar. Té també foliació moderna a llapis. Enquadernació flexible de pergamí, amb corretges de cuir. En el segon full de guarda hi ha una nota autògrafa, amb data de 19 de maig de 1621, de Gaspar Galceran de Castre-Pinós de So i d'Aragó, comte de Guimerà, posseïdor del manuscrit, en la qual indica que falten els primers fulls del llibre, que pertanyia a un tal secretari Sescomes i que passà a poder del comte per mitjà del Dr. Buenaventura Alegre, de Cervera d'Urgell.¹³

¹² B. Sanvisenti, *I primi influssi di Dante, del Petrarca e del Boccaccio sulla letteratura spagnuola*, Ulrico Hoepli, Milà, 1902, pp. 389-394.

¹³ Referències a aquest còdex en J. Massó i Torrents, *Manuscrits catalans de la Biblioteca Nacional de Madrid. Notícies per un catàleg raonat*, L'Avenç, Barcelona, 1896, pp. 93-95; M. Schiff, *La bibliothèque du Marquis de Santillane*, París, 1905; reimpr. G.Th. van Heusden, Amsterdam, 1970, pp. 268-269; Miquel i Planas, ed., *Les històries troyanes*, pp. XIX-XX; J. Domínguez Bordona, *Catálogo de los manuscritos catalanes de la Biblioteca Nacional*, Patronato de la Biblioteca Nacional, Madrid, 1931, p. 22; Biblioteca Nacional, *Inventario general de manuscritos de la Biblioteca Nacional*, IV, Ministerio de Educación Nacional (Dirección General de Archivos

Es tracta del còdex més antic de tots els conservats. Aquest fet, juntament amb l'acurada transcripció del text, amb una ortografia bastant normalitzada (grafies tradicionals) i amb molt poques llacunes, ens permet considerar-lo com a *codex optimus* ideal per a servir de manuscrit base en una edició crítica, com ja va fer Ramon Miquel i Planas en la seua edició.

1.2. Còdex (sig. B102-V3-5) de la Biblioteca Bartomeu March de Palma de Mallorca (Ms. G)

Manuscrit en paper, amb 301 folis (270 x 210 mm), copiat en la segona meitat del segle XIV, a dues columnes i per diverses mans. Té títols en roig i grans caplletres, alternativament blaves i vermelles, en el començament de cada llibre. Conté fulls en blanc entre el final i el començament de cada llibre. Foliació moderna a llapis. Enquadernació moderna, de pergamí, amb lligams. Manca un full al començament. Prové de la Biblioteca Font de Rubinat de Reus i va pertànyer també al senyor Josep Ametller, de Girona.¹⁴ Tot i l'antiguitat d'aquest testimoni, presenta una ortografia poc normalitzada, molt acostada a la fonètica, amb trets gràfics que reflecteixen una pronúncia oriental bastant clara, si més no en els fragments copiats en el tipus de lletra predominant.

1.3. Còdex 275 de la Biblioteca de Catalunya (Ms. C)

Manuscrit en paper, amb 114 folis (295 x 220 mm), en lletra del segle XV, a doble columna. Conté caplletres vermelles amb ornaments morats. Foliació moderna a llapis. Relligadura antiga de posts, recoberts de pell vermella, amb claus i tanques de metall. Té el primer full esquinçat i només es pot llegir fragmentàriament. Constava en els inventaris fets pels hereus de l'antiga biblioteca de Pere de Luna (antipapa Benet XIII) a Peníscola. Va ser propietat també de Pau Gil i Gil, catedràtic de la Universitat de Saragossa.¹⁵ Presenta una ortografia tradicional, bastant acurada.

y Bibliotecas, Servicio de Publicaciones), Madrid, 1958, pp. 411-412; B.J. Concheff, compil., *Bibliography of Old Catalan Texts*, Madison, 1985, p. 57, i V. Beltran, G. Avenzoa y C.J. Concheff, edd., *Bibliografía de textos catalans antics* = BITECA, en *Archivo digitalizado de manuscritos y textos españoles* = ADMYTE Micronet, Fundación V Centenario, Biblioteca Nacional, Madrid, 1994.

¹⁴ Referències en J. Ametller i Viñas, «La traducció catalana de Dycytis y Dares historiadores de Troya», *Revista de Gerona*, X (1886), pp. 33-39; R. Miquel i Planas, ed., *Les històries troyanes*, p. XXIII; Laurence Witten Bookseller, *Catalogue Six*, Monroe, Conn, 1975, p. 39, n. 26; B.J. Concheff, compil., *Bibliography*, p. 57 i V. Beltran, G. Avenzoa i C.J. Concheff, edd., *Bibliografía de textos catalans antics* = BITECA.

¹⁵ Referències en M. Milà i Fontanals, «Notes sur trois manuscrits», *Revue des Langues Romanes* (1876), p. 5, n. 1; Ll. Nicolau d'Olwer, «Apunts sobre l'influència italiana en la prosa catalana (Bernat Metge-F. Alegre)», *Estudis Universitaris Catalans*, V (1908), p. 172; R. Miquel i Planas, ed., *Les històries troyanes*, pp. XXII-XXIII; J. Monfrin, «La bibliothèque Sánchez Muñoz et les inventaires de la bibliothèque pontificale à Peníscola», en *Studi di bibliografia e*

1.4. *Còdex 10.215 (antic II.112 90 Plut. II Lit. m. núm. 2)*
de la Biblioteca Nacional de Madrid (Ms. M)

Manuscrit en paper, amb 174 folis (III + i-clxviii + III), de 287 x 215 mm. Escriptura del segle XV a línia tirada. Gran caplletra inicial en negre en el primer full (deteriorat); títols i caplletres en roig; reclams centrats en el marge inferior, sense decorar. Foliació romana de l'època, en negre fins al full xxxiii i en roig després. Enquadernació flexible de pergamí. Prové de la biblioteca d'Osuna i també havia format part de la biblioteca del Marquès de Santillana. Fou adquirit per la Biblioteca Nacional a finals del segle passat.¹⁶ Tot i l'acceptable transcripció ortogràfica d'aquest còdex, destaca especialment per l'abundant quantitat de llacunes que presenta.

1.5. *Còdex 869 (antic 92-6-20)*
de la Biblioteca Universitària de València (Ms. V)

Manuscrit en paper, amb 221 folis (III + 1-216 + II), de 275 x 208 mm. Sense numeració. Escrit en lletra del segle XV, a doble columna, amb epígrafs en roig i petites caplletres alternativament vermelles i blaves. Enquadernació moderna de pergamí, amb tres fulls de guarda al davant i tres al final de diferent paper i més modern que el del text. Falten fulls al final, abans que fóra enquadernat. Petits dibuixos dissenyats en tinta, capitals alternades en blau i roig, adornades de roig i morat; títols de capítols i calderons en roig; notes marginals i reclams cada dotze fulls. Conté també la versió catalana de la segona *Partida* (32 lleis del títol XVIII) i alguns *Furs* de València, un dels quals fa referència als furs del rei Martí de 25 de setembre de 1404 (terme *postquem*). Procedeix de la llibreria de Giner de Perellós, marquès de Dosaigües.¹⁷

di storia in onore di Tamaro di Marinis, III, Verona, 1964, p. 253; B.J. Concheff, compil., *Bibliography*, p. 57, i V. Beltran, G. Avenozà i C.J. Concheff, edd., *Bibliografía de textos catalans antics* = BITECA.

¹⁶ Referències en J. Amador de los Ríos, *Obras de don Íñigo López de Mendoza, Marqués de Santillana, ahora por vez primera compiladas de los códices originales, é ilustradas con la vida del autor, notas y comentarios*, Imprenta de José Rodríguez, Madrid, 1852, pp. 608-609, i *Historia crítica de la literatura española*, IV, Imprenta José Fernández Cancela, Madrid, 1863; ed. facsimil, Gredos, Madrid, 1969, p. 349, n. 2; J.M. Rocamora, *Catálogo abreviado de los manuscritos de la biblioteca del Excmo. Señor duque de Osuna e Infantado, hecho por el conservador de ella don José María Rocamora*, Imprenta de Fortanet, Madrid, 1882, p. 26; *Índice de los manuscritos procedentes de la biblioteca del duque de Osuna, adquirida por el Estado en 1886*, obra manuscrita, s.d., fol. 229v; M. Schiff, *La bibliothèque*, pp. 268-270; R. Miquel i Planas, *les històries troyanes*, p. XXIV; J. Domínguez Bordona, *Catálogo*, pp. 22 i 77; B.J. Concheff, compil., *Bibliography*, p. 57 i V. Beltran, G. Avenozà i C.J. Concheff, edd., *Bibliografía de textos catalans antics* = BITECA.

¹⁷ Referències en J. Massó i Torrents, *Revista de Bibliografía Catalana*, IX (1906), pp. 194-198; R. d'Abadal i Vinyals, «Les Partidas a Catalunya», *Estudis Universitaris Catalans*, VI (1912), pp. 13-37; M. Gutiérrez del Caño, *Catálogo de los manuscritos existentes en la Biblioteca Universitaria de Valencia*, III, Librería Maragat, València, 1913, pp. 136-139; R. Miquel i Planas, ed., *Les històries troyanes*, p. XXV; B.J.

Es tracta del **Còdex 12 de l'Arxiu Capitular de Barcelona** (transcripció de **Ms. B**) molt poc més llucides, ens permet conèixer-ho com a *còdex optimus* ideal per a servir

Manuscrit copiat per Bartomeu Miquel, candlerer de Barcelona (01-09-1433). Escrit en paper, amb 264 folis, més tres fulls solts davant (sense numerar i amb foliació romana la resta), els dos primers dels quals contenen una taula amb el contingut del còdex. Escripció a línia tirada, amb títols i caplletres vermelles i morades, amb floritures. Relligadura antiga de posts, recoberta de cuir vermell, amb claus en cadascuna de les tapes i rastre de tancadors. Fins al foli 177 conté el text de les *Històries troianes* i en el mateix recto comença la versió catalana de les *Tragèdies* de Sèneca.¹⁸ Ramon Miquel i Planas ja va advertir que aquest manuscrit presenta una «ortografia fonètica, tan arbitrària, que arriba a desconcertar al llegidor»¹⁹ –fenomen, d'altra banda, de gran utilitat per a l'estudi del parlar barceloní del segle XV. Curt J. Wittlin ja ha publicat un primer estudi de les grafies d'aquest manuscrit, en el qual podem trobar també una mostra dels afegitons que introduí el candlerer Bartomeu Miquel.²⁰ Wittlin, a més, ha matisat l'opinió de Miquel i Planas, que considerava que aquest copista «parafraseja lliurement el seu original, alterant d'una manera inexplicable el text d'en Conesa»²¹ en el sentit que aquesta paràfrasi no arriba a tenir l'abast que sembla deduir-se d'aquestes paraules:

Còdex 227 de la Biblioteca de Catalunya (Ms. L)
Manuscrit en paper, amb 119 folis (II + 115 + II) de 277 x 207 mm. Escripció del segle XV a línia tirada; títols i caplletres en roig i blau. Vestigis de foliació antiga en xifres romanes, escapçada pel relligador. Foliació moderna a llapis. Enquadernació antiga de pergamí flexible. Manquen els quinze primers folis i els tres últims. Volum format per senions, amb reclams bé centrats, bé en la part inferior esquerra del foli. Pertanyia a l'antiga biblioteca papal a

Concheff, compil., *Bibliography*, p. 57, i V. Beltran, G. Avenoza i C.J. Concheff, edd., *Bibliografia de textos catalans antics* = BITECA.

¹⁸ L.A. Sèneca, *Tragèdies. Traducció catalana medieval amb comentaris del segle XIV de Nicolau Trevet*, ed. T. Martínez, Barcino, Barcelona, 1995, 2 vols. Referències al manuscrit en F. Torres Amat, *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes, y dar alguna idea de la antigua y moderna literatura de Cataluña*, Imprenta de J. Verdaguer, Barcelona, 1836, p. 176; J. Massó i Torrents, «Catàleg dels manuscrits catalans de la Biblioteca Capitular de Barcelona», *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya*, I (1914), pp. 147-149; R. Miquel i Planas, ed., *Les històries troyanes*, XX-XXII; B.J. Concheff, compil., *Bibliography*, p. 57; V. Beltran, G. Avenoza i C.J. Concheff, edd., *Bibliografia de textos catalans antics* = BITECA; C.J. Wittlin, «El manuscrit de la Catedral de Barcelona de la traducció catalana de les *Històries troyanes*», en *De la traducció literal a la creació literària*, IIEV-PAM, València-Barcelona, 1995, pp. 321-322, i T. Martínez Romero, ed., L.A. Sèneca, *Tragèdies*, I, pp. 77-78.

¹⁹ R. Miquel i Planas, ed., *Les històries troyanes*, p. XXL.

²⁰ Vegeu C.J. Wittlin, «El manuscrit de la Catedral».

²¹ R. Miquel i Planas, ed., *Les històries troyanes*, p. XXL.

Peníscola. Mostra una transcripció poc acurada (ortografia no tradicional), amb llacunes abundants.²²

1.8. Còdex de l'Arxiu de la Corona d'Aragó (Ms. Z)

A principis de segle constava encara a l'Arxiu de la Corona d'Aragó –en el dipòsit del marquès de la Manresana, segons Nicolau d'Olwer²³– un altre còdex provinent de l'arxiu de la casa dels comtes de Foixà. El manuscrit, però, ja havia desaparegut quan Miquel i Planas preparava la seua edició. Es tractava d'un text del segle XIV, però amb els fulls del principi suplerts en el XV. En el primer full apareixia l'escut dels Montcada, fet que indica que pertanyia a aquesta família quan fou completat l'inici dels primers fulls. Era escrit a dues columnes, en fulls de pergamí i de paper interpolats. Constava de 203 folis, però hi mancaven el 196 i el 197 i uns quants al final. Com hem dit, a partir d'una nota autògrafa de Manuel de Bofarull, Sanvisenti va transcriure les rúbriques del còdex i uns fragments del pròleg²⁴ –els mateixos que copia també Nicolau d'Olwer, segurament a partir del treball de Sanvisenti²⁵–, úniques restes que conservem actualment d'aquest testimoni.²⁶

1.9. Fragments de còdex (carpeta núm. 13, antic DP Vallgornera) de l'Arxiu de la Corona d'Aragó

Es tracta de dos folis (CXXI-CXXII) en pergamí molt deteriorats, de finals del s. XIV, segons indica el catàleg de l'Arxiu.²⁷ Contenen fragments dels llibres XXXI i XXXII. Segons consta en el catàleg, no pertanyen a la traducció de Conesa, afirmació que deu estar fonamentada en un acarament d'aquests fragments amb l'edició de Miquel i Planas. Que són traducció del text de Guido queda prou clar amb una simple comparació amb el text llatí. Certament, però, aquests fragments s'aparten una mica de la lliçó dels diversos

²² Referències en R. Miquel i Planas, ed., *Les històries troyanes*, pp. XXIII-XIV; Diputació de Barcelona, *Guia de la Biblioteca Central de la Diputació Provincial de Barcelona*, Barcelona, 1959, p. 62; C.J. Wittlin «Les manuscrits dits “del Papa Luna” dans deux inventaires de la bibliothèque de Gaspar Johan Sánchez Munyoz à Teruel», *Estudis Romànics XI (Estudis de literatura catalana oferts a Jordi Rubió i Balaguer en el seu setanta-cinquè aniversari 2)*, IEC, Barcelona, 1962, pp. 11-32; J. Monfrin, «La bibliothèque», p. 253; B.J. Concheff, *Bibliography*, p. 57, i V. Beltran, G. Avenoza i C.J. Concheff, edd., *Bibliografia de textos catalans antics* = BITECA.

²³ Ll. Nicolau d'Olwer, «Apunts», p. 172.

²⁴ B. Sanvisenti, *I primi influssi*, pp. 389-394.

²⁵ Ll. Nicolau D'Olwer, «Apunts», pp. 171-172.

²⁶ Referències en B. Sanvisenti, *I primi influssi*; Ll. Nicolau d'Olwer, «Apunts», pp. 171-172; R. Miquel i Planas, ed., *Les històries troyanes*, p. XXV; B. J. Concheff, compil., *Bibliography*, p. 57, i V. Beltran, G. Avenoza i C.J. Concheff, edd., *Bibliografia de textos catalans antics* = BITECA.

²⁷ Referències en A. Mundó et alii, *Arxiu de la Corona d'Aragó. Secció de Manuscrits. Inventari provisional de fragments*, núm. 236, i V. Beltran, G. Avenoza i C.J. Concheff, edd., *Bibliografia de textos catalans antics* = BITECA.

testimoniis que ens han conservat el text de Conesa, però no fins al punt de poder afirmar que es tracta d'una altra traducció. Fan la impressió, més aviat, d'un primer esborrany de traducció o d'una còpia apressada i poc acurada –n'és un indicatiu el fet que manqui la rúbrica del llibre XXXII, tot i que hi ha l'espai corresponent– que tendeix a resumir el text. En qualsevol cas, ara per ara la brevetat d'aquests fragments ens impedeix avaluar amb més profunditat la qüestió. D'altra banda, la relativa uniformitat dels altres testimonis en aquests passatges ens inclina a negligir la lliçó dels fragments com a paràmetre per a la *constitutio textus*.

2. L'EDICIÓ DE MIQUEL I PLANAS (MiP)

Va ser Ramon Miquel i Planas, en la col·lecció «Biblioteca Catalana» que ell mateix dirigia, l'encarregat de divulgar entre els lectors d'aquest segle les *Històries troianes* de Jaume Conesa. La seua edició, publicada el 1916, té el mèrit d'haver recuperat un text fonamental en la nostra història literària pràcticament oblidat aleshores. No afegiríem res de nou al prestigi del mestre si constatarem amb exemples el rigor amb què va enllestir la seua edició. Tanmateix, potser els límits i les característiques de la col·lecció «Biblioteca Catalana» li van impedir oferir una edició crítica de *Lo troyà*. Miquel i Planas va prendre el manuscrit A com a còdex base i es va limitar a anotar a peu de pàgina, de manera desigual, només algunes variants dels altres testimonis, progressivament reduïdes a mesura que avança l'obra. Els errors de transcripció, no cal dir-ho, són mínims pel que fa al còdex base i una mica més abundants en l'aparat de variants, en alguns casos produïts, probablement, pel treball d'impremta. La majoria de les esmenes al text establert per Miquel i Planas vindria, més aviat, per l'elecció d'algunes lliçons, generalment a favor dels manuscrits A o V i en contra del text llatí. Malauradament, Miquel i Planas no va incloure en el seu aparat de notes cap referència al text llatí de Guido, la qual cosa impedeix que puguem valorar en la seua edició la labor de Conesa com a traductor, sobretot en qüestions com errors o encerts de traducció, ampliacions, reduccions, supressions, etc. És a dir, Miquel i Planas va suprimir –o va haver de suprimir per imposicions editorials– els elements que subjauen en l'essència mateixa i en l'origen de la traducció de Conesa: l'obra llatina de Guido delle Colonne com a text de partida.

Aquesta absència, però, cobra més importància des del punt de vista que el text llatí de Guido ha de condicionar per força l'establiment d'una edició crítica de la traducció de Conesa, en la mesura que, davant la disparitat de variants que aporten els diversos testimonis, en moltes ocasions el text llatí és el patró que ens guia en la selecció de la variant escaient o ens ajuda, així mateix, a establir la filiació (*stemma codicum*) dels diversos testimonis o a caracteritzar com a errors determinades lliçons (*emendatio*) o, fins i tot, a explicar certes innovacions lèxiques (préstecs) i situar-les com a imperícies del traductor més que no pas com a innovacions de llengua.

3. IMPORTÀNCIA DEL TEXT LLATÍ

Com hem dit, doncs, seguint el criteri del *codex antiquior* i del *codex optimus*, Miquel i Planas adoptà el manuscrit A com a testimoni base de la seua edició, seguit del còdex V, que presenta també una transcripció bastant acurada. L'acarament de la seua edició amb l'aparat complet de variants que ofereixen els altres testimonis i, sobretot, amb el text llatí ens permet evidenciar la necessitat que acabem d'esmentar de tenir present la *Historia destructionis Troiae* (HT) a l'hora d'establir un text crític de la traducció catalana. De fet, alguns errors de transcripció són imperceptibles en l'edició de MiP, pel fet que no anota sempre totes les variants, i només es fan evidents quan tenim presents les lliçons de tots els testimonis. Per exemple, MiP (I, 13, 272) edita la forma *hereter* i afegeix en nota la variant *hereu* de A. D'aquesta manera, sense la informació de la resta de testimonis, el lector pot pensar que *hereter* és una forma documentada en algun dels altres còdexs, quan es tracta, en realitat, d'un error de MiP sense fonament documental en aquest segment del text de Conesa, com posa de manifest la *collatio* completa:

heredem HT 8 : hereu ACV, areu B, hareu G, ereu M, manca L.²⁸

En altres ocasions l'error prové, no d'una mala transcripció, sinó de la tria de la variant escaiant. En la majoria d'aquests casos MiP selecciona la variant de V (probablement guiant-se pel criteri del testimoni més acurat, després de A), sense tenir en compte el text llatí, a partir del qual podem establir la lliçó més adequada.²⁹

sarcina HT, 19 : carragada A, caragada B, la càrega G, la càrrega C, la càrrega M, la carrera V, manca L. *Proposem una lliçó corregida (la càrrega) a partir de GCM. MiP (II, 26, 685) segueix V (lectio facilior),*

constiterunt eciam sibi multa aliorum ydolorum nomina HT, 95 : constituïren a si molts noms de altres ydoles A, constituïren ací molts noms e altres ídoles B, costituhiren a si molts noms d'altres ydoles L, constituïran a ssi molts noms de altres ídoles G, constituyren en molts noms de altres ydolas C, constituhiren ésser molts déus de altres hídoles V, manca en M. *Seguim A. MiP (X, 125, 1.868-1.869) segueix V.*

quasi mortis interitum HT, 125 : com a perill de mort ACM, com a peril de mort B, con a perill de mort L, com a peril da mort G, com a la mort V. *Seguim ACM. MiP (XIV, 165, 5.164) segueix V.*

²⁸ Passa el mateix amb la forma *olaliqua*, *lectio facilior* no recollida en els diccionaris: ab obliquo HT, 55: olaliqua AB, hotblichia G, obliqua C, obliqua M, manca en LV. *Seguim C. MiP (V, 78, 2.355) segueix AB, tot i que transcriu olaliqua.*

²⁹ Per raons d'espai, oferim només una selecció de cada grup d'errors i anotem només la paraula a què fa referència cada error. Per a ampliar el context de cada citació, vegeu N.E. Griffin, Guido de Columnis, *Historia destructionis Troiae*, The Mediaeval Academy of America, Cambridge (Massachusetts), 1936, per al text llatí (n'indiquem la pàgina corresponent), i R. Miquel i Planas, ed., *Les histories troyanes*, per al text català (n'indiquem llibre, pàgina i línia). Vegeu també la traducció castellana del text llatí en M.A. Marcos Casquero, ed., Guido delle Colonne, *Historia de la destrucción de Troya*, Akal, Madrid, 1996.

confederacione HT, 132 : confederació AG, consideració BV, confederació L, considerració M, manca en C. *Seguim* AG. MiP (XV, 175, 5.463) segueix BV (lectio faciliior).

mirabiliter HT, 143 : meravellosament G, maravellosament M, fortment V, manca en ABLG. *Seguim* G. MiP (XV, 191, 5.974) segueix V.

furore HT, 204 : furor AGCBL, furror M, favor V. *Seguim* ABLGC. MiP (XXVI, 267, 8.472) segueix V (lectio faciliior).

El mateix tipus d'error es produeix –evidentment en menys ocasions– quan MiP, a partir del criteri del *codex optimus*, edita una lliçó de A defectuosa, fet imperceptible, en la majoria dels casos, sense tenir davant el text llatí. En tenim dues mostres ben exemplificadores:

Pollux HT, 37 : Peleu ACM, Pòl-lux B, Palleu G, Pòl-lux V, manca L. *Seguim* B. MiP (IV, 52, 1.506) segueix A.

Nestoris HT, 273 : Achil-les AC, Nèscor BGV, Nàscor M, manca L. *Seguim* BGV. MiP (XXXV, 355, 11.407) segueix AC.

Una altra casuística referent a la tria de variants es produeix quan totes les lliçons que ens aporten els diversos testimonis són incorrectes. En aquests casos no es tracta d'eleger el testimoni més adequat, sinó d'oferir una lliçó corregida (*emmendatio*) o una lliçó completament nova (*restitutio*) guiant-nos pel text llatí que ha originat les diferents formes defectuoses. Podem veure-ho clarament en un exemple del llibre VI. En aquest cas una mala transcripció de la paraula llatina *instinctus* ha originat diverses formes incorrectes (fàcilment explicables per *lectio faciliior*) en ABLGC. MiP, sense tenir en compte HT, opta per editar la lliçó de V (*ffats*), sens dubte una variant introduïda per a intentar esmenar *ad sensum* l'error de transcripció. L'acarament amb el text llatí, però, ens aconsella editar una forma corregida:

instinctus HT, 67 : instituts AL, astituts B, instituhits G, instituïts C, ffats V, manca en M. *Editem la forma corregida instints*. MiP (VI, 95, 2.910) segueix V.³⁰

4. MATISACIONS A L'«STEMMA» PROPOSAT PER «MiP»

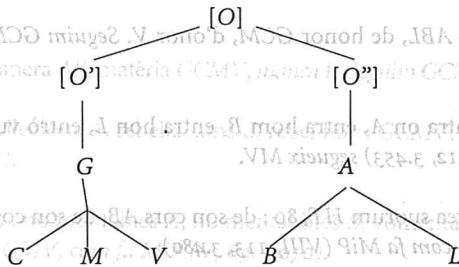
Miquel i Planas no va arribar a presentar un *stemma* en la seua edició, però en l'apartat quart de la introducció ofereix algunes orientacions que ens permeten reconstruir l'*stemma* que va seguir en l'establiment del seu text i les relacions que,

³⁰ Passa el mateix amb: uociferaciones HT, 126 : votiferacions A, votsfacions B, vociferacions L, vosciferacions G, coviferacions C, vecellacions M, vituperacions V. *Editem una lliçó corregida a partir de A (vociferacions)*. MiP (XIV, 166, 5.198) segueix V (lectio faciliior).

segons ell, s'havien de considerar entre els diversos testimonis.³¹ En aquest apartat *MiP* selecciona una sèrie d'onze fragments amb variants significatives, a més d'un conjunt de llacunes seguides per *ABL* i no seguides per *G*. A partir de l'anàlisi d'aquestes variants, *MiP* apunta les línies bàsiques del seu arbre, vàlides encara, segons hem pogut constatar en la nostra *collatio*, però tan sols en termes generals. Aquest arbre (gràfic 1) estaria constituït, segons ell, per dues branques, representades pels manuscrits més antics:

Tenint en compte tots aquests fets, els set textos que poseïm de les HISTORIES TROYANES se'ns presenten formant dues branques, que vindrien representades respectivament pels dos manuscrits més antics, que son *A* y *G*. A la branca *A* li corresponen els manuscrits *B* y *L*. De la branca *G* depenen *C*, *M* y *V*.

Mes, si tenim en compte que *G* no ha pogut servir d'original a cap dels manuscrits coneguts per raó de les freqüents alteracions que's remarquen en el seu text, y que en igual cas se troba la lliç defectuosíssima y arbitraria de *B*, y la de *V*, que dóna variants particulars d'aquest manuscrit, l'agrupació dels set còdexs entorn dels nuclis *A* y *G*, y la relació d'aquests amb l'original primitiu, vindria a representar-se teòricament suposant dos estats successius: *O'* y *O''*, del susdit original; de *O'* devallaria *G*; de *O''* s'originaria *A*; essent, emperò, *A* més antic que *G*.³²

Gràfic 1: *stemma* deduït a partir de *MiP*

La *collatio* i l'*examinatio* de tots els testimonis ens obliguen a matisar l'arbre proposat per *MiP*. Si bé és cert que encara podem establir un *stemma* amb dues branques principals delimitades pels dos testimonis més antics (*A* i *G*), al voltant dels quals és possible diferenciar dues famílies de manuscrits (*ABL* i *GCMV*), podem constatar que cap dels dos còdexs més antics pot haver originat les branques de les quals depenen els testimonis corresponents de cada família. És a dir, ni *BL* depenen de la branca de *A* ni *CMV* depenen de la branca de *G*, tot i que sí que hi ha un subarquetip comú en ambdós casos. Ho podem comprovar pas a pas.

³¹ R. Miquel i Planas, ed., *Les histories troyanes*, pp. XXXVI-XXXVII

³² R. Miquel i Planas, ed., *Les histories troyanes*, p. XXXII

Com hem dit, Miquel i Planas va encertar a l'hora d'establir dues branques ben diferenciades, segons les quals els manuscrits s'agrupen en dues famílies distintes (ABL i GCMV), fet fàcilment demostrable amb una simple selecció d'errors al llarg de tota l'obra:

tradunt HT, 42 : andarroquen A, anderòcan B, enderoquen L, liuren GCMV. *Sequim GCMV, com fa MiP (IV, 59, 1.742).*

ceci HT, 43 : grans ABL, sechs GC, cechs MV. *Sequim MV, com fa MiP (V, 61, 1.801).*

in nudo litore HT, 43 : la nau ribera AL, la nau a la ribera B, la nua ribera GC, la nuha ribera MV. *Sequim GC. MiP (V, 62, 1.828) segueix MV.*

corone HT, 47 : circona A, sircuna B, circone L, corona GCMV. *Sequim GCMV, com fa MiP (V, 66, 1.978).*

incollatu HT, 49 : habundament A, abundaments B, abundement L, abitament GM, habitament CV. *Sequim CV, com fa MiP (V, 69, 2.063).*

perseueretur HT, 65 : que he perseverat A, que <he> persaverat B, que ha preservat L, sia perseverat GCMV. *Sequim GCMV, com fa MiP (VI, 93, 2.835).*

honoris HT, 78 : donar ABL, de honor GCM, d'onor V. *Sequim GCM. MiP (VII, 109, 3.361) segueix V.*

usque nunc HT, 79 : entra on A, entra hom B, entra hon L, entrò vuy GC, entrò a huy MV. *Sequim GC. MiP (VII, 112, 3.453) segueix MV.*

doloris anxietate corporea suorum HT, 80 : de son cors AB, de son cor L, de dolor de son cors GCMV. *Sequim GCMV, com fa MiP (VIII, 113, 3.480).*

fatuis HT, 91 : feels A, faell B, fayel L, fols GM, folls CV. *Sequim CV, com fa MiP (X, 121, 3.735).*

aliorum HT, 101 : arts ABL, altres GCMV. *Sequim GCMV, com fa MiP (XI, 130, 4.033).*

machinis HT, 103 : gents AB, gens L, ginsy GV, giyns C, gins M. *Sequim GV, com fa MiP (XI, 133, 4.110).*

Amici HT, 104 : adonchs ABL, amichs GCM, amicchs V. *Sequim GCM, com fa MiP (XII, 135, 4.172).*

satis HT, 107 : e açò AL, e asò B, assats GV, asats CM. *Sequim GV, com fa MiP (XII, 140, 4.340).*

coniunctus HT, 112 : covinent ABL, conjunt GMV, conjunt C. *Sequim GMV, com fa MiP (XIII, 147, 4.569).*

- situm *HT*, 114 : seny *ABL*, citi *GV*, siti *CM*. *Sequim CM*. *MiP* (XIII, 149, 4.631) *segueix GV*.
 ingenium *HT*, 119 : engan *AL*, anguan *B*, enginy *GCV*, engin *M*. *Sequim GCV*, *com fa MiP* (XIV, 156, 4.866).
 constructum *HT*, 129 : instruyt *AB*, instruhit *L*, construhit *GC*, construyt *MV*. *Sequim MV*, *com fa MiP* (XV, 172, 5.360).
 Trojanorum *HT*, 137 : grechs *ABL*, troyans *GCMV*. *Sequim GCMV*, *com fa MiP* (XV, 182, 5.685).

Així mateix, podem comprovar també que *A* i *B* deriven d'un mateix subarquetip, per tal com comparteixen una bona sèrie d'errors conjuntius:

- nec reputans *HT*, 8 : que reputant *AB*, e ne duptant-se *G*, ne dubtant *C*, ne düptant *M*, no reputant *V*, manca *L*. *Sequim V*, *com fa MiP* (I, 13, 284).

- litigiosis *HT*, 14 : latigioses *A*, latigosas *B*, lichtigiós *G*, litigiosas *C*, ligioses *M*, litigioses *V*, manca *L*. *Sequim V*, *com fa MiP* (II, 19, 479).

- statuta *HT*, 15 : les estàtues *A*, les astàtues *B*, los estatuts *GCMV*, manca *L*. *Sequim GCMV*, *com fa MiP* (II, 21, 543).

- materiam *HT*, 24 : manera *AB*, matèria *GCMV*, manca *L*. *Sequim GCMV*, *com fa MiP* (III, 34, 934).

- rebellia *HT*, 29 : rebel·leccions *A*, rebellacions *B*, rebel·lions *GCMV*, manca *L*. *Sequim GCV*, *com fa MiP* (III, 41, 1.153).

- momentanea *HT*, 49 : no mentables *A*, no mentabbles *B*, vomentables *L*, momentables *GMV*, manca en *C*. *Sequim GMV*, *com fa MiP* (V, 69, 2.070).

- ab obliquo *HT*, 55 : olaliqua *AB*, hotblichia *G*, obliqua *C*, oblica *M*, manca en *LV*. *Sequim C*. *MiP* (V, 78, 2.355) *segueix AB*, *tot i que transcriu olaliqua*.

- horrore *HT*, 55 : error *A*, aror *B*, terror *GCMV*, manca *L*. *Sequim GCMV*, *com fa MiP* (V, 78, 2.366).

- immanitatem *HT*, 55 : suamanitat *A*, suaminitat *B*, inhumanitat *GCV*, inumanitat *M*, manca *L*. *Sequim GCV*. *MiP* (V, 78, 2.367) *segueix M*.

- portus *HT*, 56 : loch *AB*, port *GCMV*, manca *L*. *Sequim GCMV*, *com fa MiP* (V, 79, 2.390).

- timores *HT*, 56 : errós *A*, arrós *B*, tarós *G*, terrós *C*, terrós *MV*, manca *L*. *Sequim C*. *MiP* (V, 80, 2.405) *segueix MV*.

- elationis HT, 57 : elavació A, elevació B, elasió G, elació CMV, manca L. *Seguim CMV, com fa MiP (VI, 81, 2.466).*
- infinitos HT, 92 : infants AB, infinits LGCMV. *Seguim LGCMV, com fa MiP (X, 121, 3.740).*
- coluit HT, 94 : creya AB, creà L, colia GCMV. *Seguim GCMV, com fa MiP (X, 124, 3.830).*
- domina HT, 101 : luna A, lima B, dona GCMV, manca en L. *Seguim GCMV, com fa MiP (XI, 130, 4.027).*
- submissorum HT, 103 : sosteniment A, sostaniment B, sotsmatiment GC, sotsmetiment V, manca en L. *Seguim V, com fa MiP (XI, 133, 4.136).*
- Això no obstant, també es fa evident que B, tot i compartir el mateix subarquetip que A, no depèn directament d'aquest còdex, com podríem deduir de les paraules de MiP citades, ja que hi ha errors de A que no són seguits per B.
- Troyanos HT, 11 : romans A, troyans BGCMV, manca L. *Seguim BGCMV. MiP (II, 16, 377) segueix A.*
- Pollux HT, 37 : Peleu ACM, Pòl·lux B, Palleu G, Pòl·luix V, manca L. *Seguim B. MiP (IV, 52, 1.506) segueix A.*
- acceptandum HT, 106 : exceptar A, acceptar BLGMV, exceptar C. *Seguim BLGMV. MiP (XII, 137, 4.248) edita acceptar.*
- consilia HT, 119 : consseylers A, concells B, concell L, consells GCM, consells V. *Seguim GCM. MiP (XIV, 156, 4.852) edita una lliçó corregida de A : consseylers.*
- in prepositum suum HT, 148 : per amor ALC, per son major BV, per major GM, *Seguim BV, com fa MiP (XVI, 197, 6.189).*
- regem HT, 153 : dit AC, rey BLGMV. *Seguim BLGMV, com fa MiP (XVII, 204, 6.406).*
- meorum HT, 257 : seus AG, meus BLCMV. *Seguim BLCMV, com fa MiP (XXXIII, 335, 10.732).*
- Nestoris HT, 273 : Achil·les AC, Nèscor BGV, Nàscor M, manca L. *Seguim BGV. MiP (XXXV, 355, 11.407) segueix AC.*
- Pel que fa al manuscrit L, pertanyent, com hem indicat, a la mateixa família que AB, l'hem de fer derivar d'una branca anterior al subarquetip del qual procedeixen A i B, per tal com no segueix errors comuns a aquests últims, tot i ser posterior en el temps a A.

quesitis undique *HT*, 46 : haver *A*, aver *B*, aver de totes parts *L* (els tres últims mots afegits al marge dret, fora de caixa), haver de totes parts *GV*, haver de totes parts *C*, aver a totes parts *M*. *Sequim GV, com fa MiP (V, 66, 1.953).*

intrare uolentibus placidos permittebat ingressus *HT*, 47 : entrada *A*, antrada *B*, entradè <plahent> *L*, entrade plahent *G*, entrada plahent *CM*, entendre plahent *V*. *Editem el segon mot segons GV, com fa MiP (V, 67, 1.988).*

infinitos *HT*, 92 : infants *AB*, infinits *LGCMV*. *Sequim LGCMV, com fa MiP (X, 121, 3.740).*

scilicet *HT*, 95 : ageran nom *B*, ço és *L*, fon la un *V*, manca en *AGCM*. *Sequim L. MiP (X, 125, 3.855) edita son, sense fonament en cap testimoni.*

sita *HT*, 111 : sitiada *ACM*, asitiada *B*, cituade *L*, asetiada *G*, situada *V*. *Sequim V, com fa MiP (XIII, 145, 4498).*

obsequiis *HT*, 114 : exequiàries *AB*, axèquies *L*, exèquies *GMV*, exèquias *C*. *Sequim GMV, com fa MiP (XIII, 150, 4.656).*

trunco *HT*, 216 : troç *AV*, tros *BG*, tronch *LCM*. *Sequim LCM. MiP (XXVIII, 284, 9.037) segueix AV.*

En la segona família de manuscrits hem de constatar, d'entrada, que *G* no pot haver originat *CMV*, tot i compartir un mateix subarquetip, fet que queda demostrat tant per fragments que són llacunes en *G* però que no manquen en *CMV*, com per errors de *G* no seguits per aquests tres últims. D'altra banda, la característica ortografia de *G* (com a mínim en el tipus de lletra predominant) no hauria pogut originar la grafia tradicional de *CMV*.

non fuerunt et que fuerunt aliter transformando *HT*, 4 : fóran atrasantant de tot an tot moltes coses qui foren *B*, foren *G* (per salt d'igual a igual), no foren e transformant de tot en tot moltes coses qui foren *M*, foren e transformant ... en tot moltes coses qui foren *C*, foren atrasantant de tot en tot moltes coses que foren *V*, manca *AL*. *Sequim M, lliçó fonamentada també en C. MiP (pròleg, 6, 89-90) segueix V.*

non fictis *HT*, 8 : aficció *A*, aficsió *B*, afichció *G*, ficció *CV*, falla *M*, manca *L*. *Sequim CV, com fa MiP (I, 13, 271).*

corruscationes *HT*, 15 : corruscacions *A*, aructacions *B*, corverscacion *G*, corrupcions *C*, coruscacions *M*, corruschacons *V*, manca *L*. *Sequim A, com fa MiP (II, 22, 568).*

taciturnitate *HT*, 19 : caternitat *ABMV*, tacitrenitat *G*, taciturnitat *C*, manca *L*. *Sequim C. MiP (II, 25, 656) segueix ABMV.*

turpi casu *HT*, 24 : legement *A*, legament *BV*, leument *G*, letjament *C*, lejament *M*, manca *L*. *Sequim A, com fa MiP (III, 34, 931).*

ls *distinctis HT*, 30 : *distinció ACV*, *distinció B*, *destruchsió G*, *distenció M*, *manca L*. *Sequim MACV, com fa MiP (III, 43, 1.216)*

pulcritudinis HT, 42 : *noblea AL*, *nobblesa B*, *notblea G*, *bellesa C*, *bellea MV*. *Sequim C. MiP (IV, 60, 1.762) segueix MV*.

columpne HT, 50 : *colones ABLCV*, *corones G*, *collones M*. *Sequim ABLCV, com fa MiP (V, 70, 2.100)*.

Així mateix, podem agrupar els manuscrits *CM* sota un mateix subarquetip, diferent de la branca *G* i de la branca de *V*:

exequi HT, 9 : *exequir AC*, *axequir B*, *segir G*, *exeguir M*, *aconsegir V*, *manca L*. *Sequim AC, com fa MiP (I, 14, 291)*.

sita HT, 111 : *sitiada ACM*, *asitiada B*, *ciituade L*, *asetiada G*, *situada V*. *Sequim V, com fa MiP (XIII, 145, 4.498)*.

corrupto HT, 113 : *corrompre ALC*, *corompre BM*, *corromput GV*. *Sequim GV, com fa MiP (XIII, 149, 4.623)*.

contexta HT, 129 : *encrustada AG*, *ancastada B*, *encastada L*, *construhida C*, *construyda M*, *encruscada V*. *Sequim AG, com fa MiP (XV, 172, 5.363)*.

saluacionem HT, 147 : *salutació ABLCM*, *salvació GV*. *Sequim GV, com fa MiP (XV, 195, 9.119)*.

trunco HT, 216 : *troç AV*, *tros BG*, *tronch LCM*. *Sequim LCM. MiP (XXVIII, 284, 9.037) segueix AV*.

salubriter HT, 248 : *salyament ABGV*, *sàviament CM*, *salvement L*. *Sequim ABGV, com fa MiP (XXXII, 325, 10.387)*.

El manuscrit *V*, doncs, constituïria una branca independent, ja que ofereix lliçons particulars, en alguns casos les més acostades a *HT*, com hem pogut comprovar. L'acurada transcripció de *V* ens permet considerar-lo com a testimoni de gran autoritat, com va fer també *MiP*, tot i que, com hem vist, aquest criteri no sempre és vàlid per a establir la variant correcta, sobretot si no tenim en compte el text llatí.

nec reputans HT, 8 : *que reputant AB*, *e ne duptant-se G*, *ne dubtant C*, *ne duptant M*, *no reputant V*, *manca L*. *Sequim V, com fa MiP (I, 13, 284)*.

sufficiant HT, 9 : *per ço cuple A*, *per so complex B*, *per so cuple G*, *per ço cupla C*, *per ço eul cuple M*, *prou cuple V*, *manca L*. *Sequim V. MiP (I, 15, 328) segueix A*.

scrineis *HT*, 146 : escrivins *A*, eserivents escriyins *B*, scriyins *L*, escscins *G*, scrins *CM*, estoigs *V*. *Seguim A, com fa MiP (XV, 193, 6059)*.

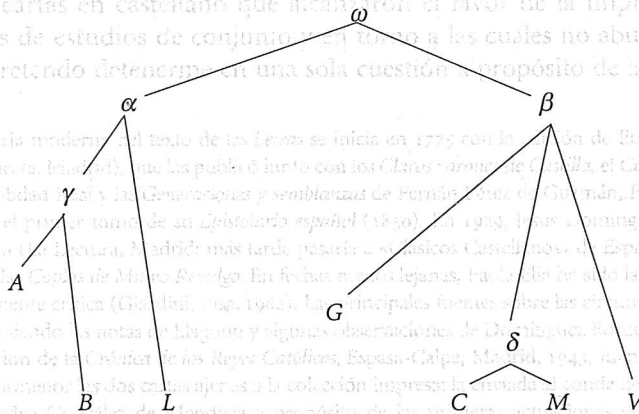
iniqua morte *HT*, 155 : iniqua mort *ALC*, quina que mort *B*, iniquè mort *G*, inque mort *M*, ùni-cha mort *V*. *Seguim ALC, com fa MiP (XVIII, 207, 6.483)*.

procedit hostilitas *HT*, 162 : de enemistat *A*, e de enemistat *B*, en amistat *L*, de inamistat *C*, de enemistat *M*, ve hom en desamistat *V*, manca en *G*. *Seguim V, com fa MiP (XIX, 215, 6.746)*.

sui doloris *HT*, 171 : sa dolor *AGCM*, sa amor *B*, se dolor *L*, sadollar *V*. *Seguim AGCM, com fa MiP (XXI, 226, 7.124)*.

habitabant *HT*, 212 : estan *ALG*, astan *B*, stan *C*, staven *M*, vivien *V*. *Seguim V, com fa MiP (XXVIII, 278, 8.838)*.

Com veiem, doncs, la utilització del text llatí en la detecció d'errors de còpia ens permet proposar un nou *stemma codicum* (gràfic 2) que matisa en alguns punts la prelació de testimonis establerta per Miquel i Planas i que pot servir de guia en la *constitutio textus* d'una possible edició de *Lo troyà*.³³

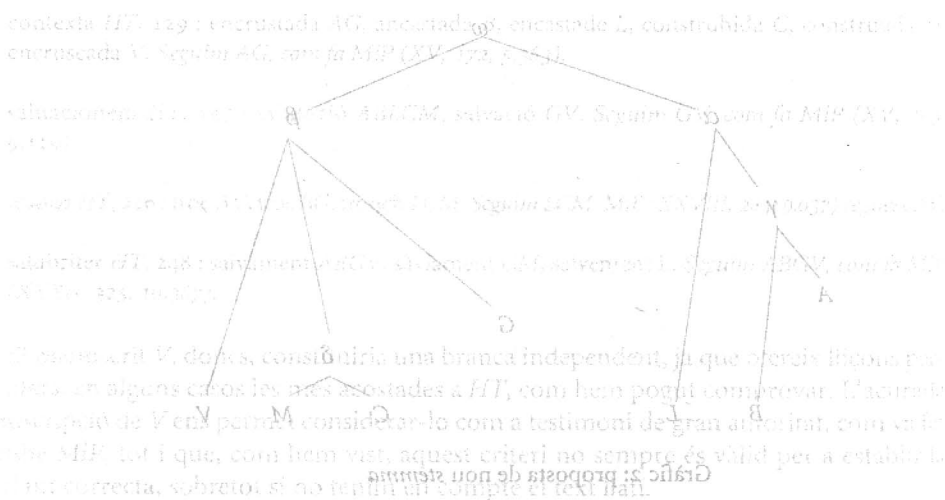

Gràfic 2: proposta de nou *stemma*

³³ Si haguérem de situar en aquest nou arbre els pocs fragments de *Z* que podem conèixer gràcies —i a pesar dels evidents errors de transcripció— al treball de B. Sanvisenti, *I primi influssi*, podríem arriscar-nos a acostar-lo, si més no, al mateix subarquetip que dona origen a *M*, amb el qual comparteix algun error conjuntiu i la major coincidència de variants en les rúbriques. El més significatiu dels errors és el següent: actors *BCV*, acthors *G*, docthors *M*, doctores [sic] *B*. Sanvisenti, *I primi influssi* (p. 390), doctores, Ll. Nicolau d'Olwer, «Apunts», p. 172, manca *AL*. *Seguim BCV, com fa MiP (pròleg, 7, 111)*.

5. CONCLUSIONS

La primera conclusió que podem extraure, basant-nos en la *collatio* completa dels diversos testimonis que ens han conservat les *Històries troianes*, és l'obligació de reconèixer, per damunt de qualsevol matisació, el mèrit de l'edició de Ramon Miquel i Planas: el rigor del treball del mestre, que hagué de partir pràcticament de zero, ens permet caminar ara amb passos fermes en un terreny ben fonamentat. La segona conclusió, però, sense menystenir de cap manera la seua edició, és la necessitat d'atorgar al text llatí de Guido la importància que mereix com a origen del text de Conesa, per tal com no hem de perdre de vista que *Lo troyà* va nàixer com una traducció i que, per tant, el text de partida ha de ser un patró primordial a l'hora d'establir l'edició crítica del text d'arribada. Si Conesa ens va oferir una versió íntegra, si més no en termes generals, dels trenta-cinc llibres de la *Historia destructionis Troiae*, a diferència, per exemple, de la selecció que en va fer Juan Fernández de Heredia,³⁴ seria desitjable que una futura edició crítica donara compte dels encerts i dels errors del traductor,³⁵ de manera que poguérem valorar amb major criteri la labor del protonotari reial dins els paràmetres, per descomptat, de la traducció medieval.

³⁴ J.M. Cacho Bleuca, *El gran maestro Juan Fernández de Heredia*, Caja de Ahorros de la Inmaculada de Aragón («Mariano de Pano y Ruata», 12), Saragossa, 1997, pp. 147-149; M. Sanz Julián, «Las rúbricas en la *Crónica troyana* de Juan Fernández de Heredia», *Actes del VII Congrés de l'Associació Hispànica de Literatura Medieval (Castelló de la Plana, 22-26 de setembre de 1997)*, III, ed. S. Fortuño Llorens i T. Martínez Romero, Publicacions de la Universitat Jaume I, Castelló de la Plana, 1999, pp. 385-396.

³⁵ J.M. Perujo Melgar, «“Axi com plom en esguart de fin aur”: procediments traductològics de Jaume Conesa», *Actes del VII Congrés de l'Associació Hispànica de Literatura Medieval (Castelló de la Plana, 22-26 de setembre de 1997)*, III, pp. 169-179.